

Historische context

De moord op de kroonprins van Oostenrijk in Sarajevo in de zomer van 1914 vormde de directe aanleiding voor het begin van de Grote Oorlog. Op 4 augustus 1914 viel het Duitse leger het neutrale België binnen in de hoop Frankrijk te verrassen. De Duitse opmars werd gestopt aan de IJzer en een loopgravenoorlog begon. Het grootste deel van België zou vier jaar bezet gebied blijven.

In bezet België voerde de Duitsers een dubbele politiek. Enerzijds wilden ze België economisch uitzuigen met het oog op de oorlogsfinanciering. Anderzijds wilden ze vooral bij de Vlamingen goodwill creëren. Voor de plaatselijke bevolking braken in 1914 alleszins vier zware oorlogsjaren aan. Het dreigende voedseltekort was één van de belangrijkste uitdagingen.

Nationaal Hulp- en Voedingscomité (NHVC)

België was voor de voedselbevoorrading sterk afhankelijk van import uit het buitenland. Het land had zich hierover echter nooit zorgen moeten maken, aangezien het de toevoer dankzij de neutraliteit verzekerd leek. Na de schending van die neutraliteit in augustus 1914 bleek al snel dat ons land met een gigantisch probleem zat. De Britse vloot blokkeerde vanaf de eerste oorlogsdag de doorgang van vrachtschepen naar Duitsland, maar ontzegde zo ook de toegang tot de Belgische Noordzeehavens. In de poging om de Duitse economie te verzwakken, trof ze dus ook de Belgische bevolking.

De Duitse inval in augustus 1914 ontwrichtte de Belgische economie en ontredde het alledaagse leven van de Belgische bevolking totaal. De mobilisatie zorgde voor een gebrek aan mankracht, zodat de oogsten niet meer werden binnengehaald. Bovendien stelden de doortrekkende troepen zich nogal inhuldig op. De Belgische regering die in oktober uitweek naar Frankrijk had amper maatregelen voorzien. Zonder bijkomende initiatieven dreigde er hongersnood voor miljoenen Belgen.

Om de grote voedselschaarste en de verhongerende bevolking te ondersteunen, ontstonden in de late zomer van 1914 in de meeste gemeenten en dorpen initiatieven om de grootste nood te lenigen. In Brussel stelde de rijke chemiemagnaat en grootindustriële **Ernest Solvay** een miljoen frank ter beschikking van het stadsbestuur. Ook andere industriëlen, bankiers en filantropen stonden mee op.

Op 5 september 1914 had in Brussel de eerste vergadering plaats van het Centraal Hulpcomité, belast met de bevoorrading van de Brusselse agglomeratie. De schatrijke directeur van de Generale Bankmaatschappij (Société Générale) Emile Francqui stond samen met Solvay aan het hoofd van het uitvoerend comité. Dankzij hun uitgebreid netwerk vertakte de opgezette werking al snel over gans België. De lokale hulpinitiatieven werden opslorpt en de organisatie kreeg eind oktober de naam Nationaal Hulp- en Voedingscomité (NHVC), door de bevolking kortweg 'het Komiteit' genoemd.

Het Comité dat werd bestuurd door Belgen, kon in een bezettingscontext wel wat bescherming van neutrale bemiddelaars gebruiken. De organisatie had nood aan mensen die vrij met de Duitsers konden onderhandelen en er ondertussen voor konden zorgen dat het voedsel door de Britse blokkade geraakte. Die broodnodige bescherming diende zich aan in de personen van de Amerikaan Brand Whitlock en de Spaanse markies van Villalobar. Beiden waren bij de Duitse inval als diplomaten van neutrale landen achtergebleven in de Belgische hoofdstad. Ze zetten zich vanaf augustus 1914 niet alleen in voor hun eigen landgenoten in België. Hun tussenkomsten kwamen ook de Belgen ten goede. Vanaf april 1915 maakte ook de Nederlander Maurits van Vollenhoven deel uit van dit gezelschap. In de loop van de oorlogsjaren fungeerden ze als beschermheren ('ministres protecteurs') van een van de grootste humanitaire krachten uit de Belgische geschiedenis.

Hooge Beschermeeren van het Nationaal Hulp- en Voedingskomiteit:

Z.E. de Heer Markies de Villalobar, Minister van Z.M. den Koning van Spanje (links)
 Z.E. de Heer Brand Whitlock, Minister der Vereenigde Staten van Noord-Amerika (midden)
 De Heer M. van Vollenhoven, Zaakgelastigde van H.M. de Koningin der Nederlanden (rechts)
 (uitgifte als postkaart, door Ern. Thill, Simonisstraat 20-22, Brussel, 87x140mm, verz. R. Dillen)

In België zelf groeide het NHVC in korte tijd uit tot een netwerk van 4.000 plaatselijke afdelingen, met zo'n 125.000 medewerkers. De leden van de Algemene Vergadering stamden allen uit de hoogste politieke en industriële kringen van het land. Zij trachtten het grootste leed te verzachten met voedsel, kleding, verwarming, geneesmiddelen, sociale bijstand, en hulp aan vluchtelingen en gezinnen van soldaten die streden aan het front. Onder het nationale Comité bevond zich het provinciale niveau. De vertegenwoordigers van de provinciale comités vormden de link tussen de Brusselse en de regionale elites. Verschillende regionale afdelingen van het NHVC, meestal gegroepeerd per arrondissement, opereerden onder het provinciale comité. Deze regelde de distributie van de hulpgoederen. Op het basisniveau bevond zich het lokale comité, één per gemeente. Plaatselijke notabelen zoals dokter, brouwer, onderwijzer of pastoor maakten er deel van uit.

De producten werden op het lokale niveau verkocht in zogenaamde 'Amerikaanse winkels'. In nagenoeg elke gemeente waren er winkels en magazijnen van het NHVC, soms verbonden aan het gemeentelijk depot. Meestal waren het inderhaast vrijgemaakte ruimtes, zoals cafés, scholen of industriële magazijnen.

Het Voedingscomité maakte gebruik van bons en rantsoenkaarten om de levensmiddelen evenredig over de bevolking te verdelen. Elke gemeente had een ander exemplaar. Iedere hulpbehoevende had recht op zo'n rantsoenkaart. Op deze persoonsgebonden kaart stond naast de naam van het gezinshoofd ook vermeld voor hoeveel personen de rantsoenen bestemd waren. Om fraude te vermijden moest de klant, naast de rantsoenkaart ook zijn eenzelligheidskaart meebrengen.

Voor het realiseren van haar doelstellingen was het NHVC grotendeels afhankelijk van de gedrevenheid en eerlijkheid van haar medewerkers op alle niveaus. Ondanks de goede bedoelingen had men veel af te rekenen met gesjoemel en sluikehandel. Fraude met prijzen of hoeveelheden, het begunstigen van een kennis of het achterhouden van levensmiddelen om op de zwarte markt te verhandelen, waren enkele voorbeelden van wanpraktijken. Hierdoor dreigde Groot-Brittannië in 1916 om de economische blokkade te verstrengen en de voedselhulp stop te zetten. Na de Britse dreigementen werd een controleorgaan met een inspectiecommissie uitgebouwd. Als een lokale afdeling zich niet aan de afspraken hield, werden de leveringen geschorst.

Het NHVC bestond uit twee grote afdelingen. Vooreerst was er het departement 'Voeding' dat zich bezighield met de aankoop en verdeling van levensmiddelen. Het kocht producten aan bij de Commission for Relief in Belgium (CRB), de Duitse Zentralen en de plaatselijke landbouwers. Daarnaast was er het departement 'Hulp' dat werklozen, vluchtelingen, daklozen, oorlogsinvaliden en oorlogswezen ondersteunde. De afdelingen van het NHVC werkten samen in diverse gemeenschappelijke sociale projecten, zoals onder meer de soepbedeling via de volkskeukens.

Het Duitse bezettingsbestuur zag in het goed georganiseerde NHVC gaandeweg een geduchte macht en een potentiële bron van verzet. Wellicht ook hierdoor mochten burgemeesters vanaf een bepaald ogenblik niet meer de functie van voorzitter van hun lokaal komiteit uitoefenen. De Duitse bemoeizucht maakte de Britten dan weer nerveus. Bij de minste vermoedens van (Duitse) misbruiken dreigden ze de organisatie te verlammen door de bevoorrading stil te leggen. Desondanks zou de hulp aan 'Poor little Belgium' vier jaar lang onafgebroken blijven duren.

De structuur van het NHVC was met het Nationaal Comité als centraal orgaan, de provinciale-, kantonnale- en lokale afdelingen goed uitgebouwd. De werking ervan was dan weer een heel kluwen. Door de vele opgelegde richtlijnen en bepalingen, bijgesteld en aangepast in de loop van de oorlogsjaren om misbruiken zoveel mogelijk uit te sluiten, kon een spreekwoordelijke kat haar jongen er niet meer vinden. Dit zorgde uiteraard voor verschillende interpretaties en onenigheid binnen het komiteit. We zien dan ook vaak de samenstelling van de plaatselijke comités wijzigen en personen van functie wisselen.

Na de wapenstilstand bleef het NHVC nog enkele maanden actief. De voedselimport vanuit de Verenigde Staten liep voort tot in 1919. Naast barmhartigheid en medeleven met de getroffen bevolking waren er ongetwijfeld nog andere motieven die meespeelden. Binnen de hoogste kringen vreesde men voor een revolutie wanneer de oorlog zou eindigen. Sinds de revolutie in Rusland in 1917 was dit alleszins niet ondenkbaar. Uit angst voor sociale oproer en het oprukkende 'rode gevaar' werd de voedselbevoorrading verdergezet. Goedkoop voedsel bleek een efficiënt middel om de misnoegde en onrustige arbeidersbevolking te sussen.

Een fiere pose van de bestuursleden van het *Nationaal Komiteit voor Hulp en Voeding*.
(bron: Johnny Driessen)

C.R.B.

Three weeks between starvation and Belgium

(Associated Press dispatch - London, 1915 Feb. 27)

Mr. Frederick C. Wolcott, sent by the Rockefeller Foundation to investigate conditions in Belgium and Northern France, reports that there would be wholesale starvation within three weeks if importation of food into Belgium were stopped.

Commission For Relief in Belgium (CRB)

Om de werking van het NHVC voor Duitse inmenging te behoeden, werd van bij de oprichting benadrukt dat het een louter privé initiatief betrof. Enkel op die voorwaarde stemden de Duitsers in met de overzeese hulp. Eens Francqui, Whitlock, Villalobar & co de Duitse garanties ter vrijwaring van het voedsel hadden bekomen, kon werk gemaakt worden van de aankoop van goederen in het buitenland en het transport ervan.

In de hele wereld werden steuncomités gevormd (ca. 2.000). Ze werden opgericht in de neutrale Europese landen, Engeland, USA, Canada, Australië, Nieuw-Zeeland, India, Ceylon, Zuid-Afrika, Filipijnen en Hawaï. Geleidelijk aan verminderden de giften in natura en werden deze vervangen door gelddonaties.

De geknipte man om dit alles in goede banen te leiden was toekomstig president Herbert Hoover, een succesvolle Amerikaanse mijnningenieur die België goed kende en ruime ervaring had met vrachtvervoer wereldwijd. Op vraag van de Belgische initiatiefnemers en de neutrale garanten richtte Hoover op 22 oktober 1914 de Commission for Relief in Belgium (Hulpcommissie voor België) op, die zich zou bezighouden met de aankoop en het transport van de hulpgoederen.

Op 1 november 1914 kwam de eerste lading 'Belgian Relief'-voedsel het land binnen. In de vier oorlogsjaren die volgden zou er in totaal een kleine 5 miljoen ton noodhulp verscheept worden naar België en Noord-Frankrijk.

Met de oprichting van de CRB verschenen in het Belgische straatbeeld de 'Amerikaanse winkels' die met 'stars & stripes' bevestigd werden. Onze voorvaders maakten kennis met spek uit North-Carolina, haveremout uit Minnesota en maïsvlokken uit Ohio. Hoover slaagde er met diverse campagnes in om een groot deel van de Amerikaanse publieke opinie voor 'Poor little Belgium' te mobiliseren.

In de loop van de oorlogsjaren kwamen de organisaties die de bevoorrading van België moesten verzekeren meermaals onder interne druk te staan. De botsende ego's van Francqui en Hoover lieten de meer diplomatische Whitlock geregeld naar het hoofd grijpen. De animositeit tussen Francqui en Hoover was niet alleen het gevolg van verschillende karakters maar ook van twee totaal uiteenlopende visies op de hulpverlening. Francqui zag het geheel als een Belgische onderneming met een weliswaar cruciaal buitenlands verlengstuk. Volgens Hoover was het NHVC louter een onderdeel van zijn liefdadigheidsinitiatief.

De relatie tussen het NHVC en het CRB was complex. De CRB was verantwoordelijk voor de aankoop en het transport van levensmiddelen. Alle goederen bestemd voor België en Noord-Frankrijk werden via neutrale schepen naar de haven van Rotterdam gebracht. Vandaar ging het meestal verder

via de binnenvaart. De NHVC van zijn kant was bevoegd voor de distributie van deze levensmiddelen in bezet België.

Toen de Verenigde Staten op 7 april 1917 Duitsland de oorlog verklaarde werd de werking van de CRB onmogelijk. Een nieuwe organisatie, het Spaans-Nederlands Comité (SNC) zag het levenslicht en nam de voornaamste taken van de CRB over.

Belgisch noodgeld 1914-1918

Vooraf in het begin van de Eerste Wereldoorlog was geldschaarste een ernstig economisch probleem. In een tijd zonder kredietkaarten was kopen, verkopen en lonen uitbetalen moeilijk tot zelfs onmogelijk zonder fysiek geld. Bovendien gingen de prijzen van allerlei producten pijlsnel de hoogte in, wat de bevolking confronteerde met een nieuw fenomeen: inflatie (muntontwaarding), een fenomeen dat sindsdien nooit meer helemaal is weggeweest ...

Er brak al snel financiële paniek uit. Wie geld had haalde het van de bank en bankbiljetten werden omgeruild voor munten. De Nationale Bank, die sinds 1850 de bankbiljetten drukte, vluchtte naar Londen. De goudvoorraad (onderpand van de bankbiljetten) werd in veiligheid gebracht, net zoals de clichés om nieuwe bankbiljetten te drukken.

De Duitse troepen die België binnenvielen, betaalden met marken. Op 3 oktober 1914 kondigde de toenmalige gouverneur-generaal Colmar von der Goltz aan dat Duitse marken moesten aanvaard worden als wettig betaalmiddel. De wisselkoers werd vastgelegd op 1 mark tegenover 1.25 Belgische frank en dat zou zo blijven tot het einde van de oorlog.

Wie nog Belgische bankbiljetten had, potte ze op. De bezetter nam het metaalgeld uit de omloop voor haar oorlogsindustrie. Na verloop van tijd was er onvoldoende geld in omloop om goederen en diensten te verhandelen. Er werd immers geen geld meer bijgemaakt. De economie dreigde stil te vallen.

Het tekort aan geld werd aanvankelijk opgevangen door het drukken van lokaal noodgeld. Dit gebeurde in de eerste plaats om de aankoop van voedsel en andere levensnoodzakelijke goederen mogelijk te maken en om de werklozen, andere steunbehoevenden en het eigen gemeentepersoneel te kunnen betalen. Dit geld had enkel waarde in de eigen stad of in een cluster van gemeenten die daaromtrent een afspraak hadden gemaakt.

Vanaf januari 1915 zou de Generale Bankmaatschappij, een private bank en op dat moment de belangrijkste financiële instelling van het land, met toestemming van de Duitsers bankbiljetten uitgeven ter vervanging van de biljetten van de Nationale Bank. Deze biljetten met de vertrouwde portretten van koning Leopold I, koningin Marie-Louise en Rubens, konden wel in het hele land gebruikt worden. Tot uiterlijk 3 maanden na het sluiten van de vrede konden ze omgewisseld worden tegen biljetten van de Nat. Bank.

Uitzonderlijk produceerden ook sommige bedrijven en fabrieken hun eigen munt. Voor de Kempen zijn hiervan echter geen exemplaren teruggevonden.

Na de inval heerste er een ware monetaire chaos in bezet België. Op een gegeven ogenblik circuleerden er maar liefst 4 verschillende munteenheden: oude Belgische franken van de Nationale Bank, Duitse marken, lokaal noodgeld uitgegeven door steden en gemeenten en het nieuwe Belgische geld uitgegeven door de privébank Société Générale. Dit alles met toestemming van de Duitsers.

De verschillende initiatieven leidden tot een sterke toename van het geldvolume. Op het einde van de oorlog was er naar schatting 5,7 keer meer geld in omloop dan voor de oorlog. Die toename van de geldhoeveelheid, die niet werd gedekt door edele metalen, wakkerde de inflatie nog meer aan.

Het vertrouwen in de gewaarborgde bons was zo groot dat weinigen gehaast waren hun bons in te wisselen. Op 28 maart 1919 zond de minister van Binnenlandse Zaken een omzendbrief aan de Provinciegouverneurs om al het noodgeld zo snel mogelijk uit omloop te halen. Hierin werd bepaald dat de terugbetaling diende afgesloten te worden op 15 juni 1919. Na meerdere jaren van uitstel duurde het nog tot 31 december 1926 tot alle geldbons verjaard en ongeldig werden verklaard. Het toenmalige Gemeentekrediet van België leende aan 121 steden en gemeenten niet minder dan 91,5 miljoen frank voor het financieren van deze monetaire sanering.

Aan Duitsland werden na de oorlog herstelbetalingen opgelegd in het kader van het Vredesverdrag van Versailles (1919). Ze zouden gebruikt worden om de verliezen aan te zuiveren. Uiteindelijk betaalde Duitsland niet wat verwacht werd, waardoor België opgezadeld bleef met een grote restschuld die het financiële en monetaire systeem onstabiel maakte.

